

УДК 323.1:001.12

ТЕОРЕТИКО-ПІЗНАВАЛЬНІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЮВАННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО МЕНТАЛІТЕТУ В БАГАТОНАРОДНІЙ КРАЇНІ

Роман Варзар

*Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
Інститут соціальних наук і самоврядування, кафедра організації
самоврядування
Фрометівська, 2, Київ-39, 03039, Україна
e-mail: isnis@mail.ru*

В статті акцентується увага на етнополітичному менталітеті як окремому виразі народного менталітету. Виявлено його генезис, джерела і структуру у звивах етнополітичної історії абстрактно взятої багатонародної країни. На думку автора явище етнополітичного менталітету можна вимірювати за такими ознаками: а) концепції об'єктивного історичного суверенітету особи, групи та народу Дж. С. Мілля, б) конкретно-ситуаційному вимірі та 3) суб'єктивному „холодному окомірі” М. Вебера. Основним носієм даного зрізу менталітету автор вважає меншинні народи-етноси. Детально викладено питання про форми політичної соціалізації меншинних народів-етносів: елітотворення, автономістське державотворення, партієнаціотворення, ідеєтворення. Останні є своєрідними стадіями конституювання етнополітичного менталітету в багатонародній країні.

Ключові слова: менталітет, етнополітика, народ, етнос, нація, багатонародна країна.

Феномен менталітету давно став об'єктом уваги представників багатьох соціально-гуманітарних наук, зокрема виявлено основні його соціологічні, філософсько-політологічні та етико-культурологічні аспекти буття [1; 2; 12; 14]. Основна увага була приділена людській особі, сім'ї, професійній групі, народонаселенській спільноті. На початку 90-х років ХХ ст. феномен менталітету стає неодмінним предметом політолого-етнологічних досліджень [3, с. 109, 119, 130; 16, с. 297–300]. Цій проблемі також присвячена нещодавня публікація й автора цих рядків [7, с. 183–195].

Досі поза увагою перебувала проблема *етнополітичного менталітету* (ЕПМ). Головна аплікація ментальної проблематики – політичне життя меншинних народів-етносів, які є основним об'єкт-предметним носієм усіх характеристик ЕПМ. На думку французького вченого М. Вовеля, саме ментальнісна проблематика формує сьогодні „нову галузь знання, відкриту для постановки нових дослідницьких питань” [9, с. 459].

Етнополітична історія є „ділянкою” загальної історії та окремих „зрізів” політичної історії багатонародної країни. Зрозуміти „механіку” конституювання ЕПМ на зазначених „ділянках” та „зрізах” політичної історії конкретної багатонародної

країни можна лише крізь призму *принципу ситуативної історіології* М.І. Карєєва [15, с. 16] та *історіологічного методу* І.М. Варзаря [3, с. 25, 160–164; 4, с. 516–517].

ЕПМ формується не „одномоментними” актами, діями, зрушеннями, кроками, подіями, він конститується довготривалим часом у „звивах” ряду різносенсових соціально-політичних процесів. Конститування ЕПМ проходить природні етапи відомої гегелівської „процесної тріади”: а) виникнення із певних передумов, б) становлення феноменальною цілісністю та в) розвитку на власних засадах [10, с. 161].

Як комплексне етносоціополітичне явище ЕПМ і має бути вимірюваним комплексно, плюралістичним чином, – не „одним аршином” і не „з однієї якоїсь позиції” чи „доцільної точки зору”. Явище ЕПМ можна вимірювати у потрійній призмі: а) концепції об’єктивного історичного суверенітету особи, групи та народу Дж. С. Мілля [18, с. 641], б) конкретно-ситуаційному вимірі та 3) суб’єктивному „холодному окомірі” М. Вебера [8, с.174–175].

Означені інструменталістські концептуалізми слугують своєрідним планом-„матрицею” подальшого викладу матеріалу, який вибудуємо, за словами американського політолога Х. Дж. Лінца, таким чином, аби чіткіше вималювалася наша мета: „виявлення лише можливостей та тенденцій” у справі конститування й саморозвитку ЕПМ у багатонародній країні, а не „формулювання абсолютів” на означеному дослідницькому ґрунті [17, с. 197].

Відштовхуючись від дефініціальної аксіологічної позиції *що то є*, „у принципі”, *менталітет*, під менталітетом розуміємо органічну сукупність елементів *історичної пам’яті* певного народу (народу-етносу загалом, так і титульного народу-етносу, меншинського народу-етносу й народу-населення), найрельєфніших рис його *соціального досвіду* та непідробних ознак його *специфічної самосвідомості*. У цьому сенсі народний менталітет може бути названим ще й історичним, і соціальним.

За кількістю базових суспільних сфер, у яких народи світу творять свою колективну життєдіяльність, правомірно виділяти і „гніздові галузі” народного менталітету: економічний, духовний, політичний, культурний, етнічний. У житті багатонародної країни, у „стиковій ділянці” між політичною й етнічною сферою утворюється *специфічна галузь етнополітичного менталітету*. Понятійна назва явища обрана нами під враженням застереження Гегеля: „...те, що не може бути виражене у понятті, – те може й у реальності не існувати” [11, с. 65].

Зазначені структурні одиниці народного менталітету – історична пам’ять, соціальний досвід, специфічна самосвідомість, виступають структурними елементами ЕПМ. У даному контексті етнополітика є не позначенням відповідної області державної політики [5, с. 107–115], а результативністю об’єктивації (матеріалізації) в багатонародній країні етнічної політики на ґрунті вказаної „ділянки” між сферами політичною та етнічною.

В рамках нашого дослідницького сюжету нагадаємо деякі позиції політичної етнології про політичне ество та етнополітичні реалії багатонародної країни. Лише три офіційні цифри ЮНЕСКО свідчать: у світі існує понад чотири тисячі народів-етносів, які говорять шістьма тисячами мов та проживають у майже двохстах країнах. Стрижневою серцевиною цієї проблематики є *участь та рольві функції* чотирьох тисяч народів-етносів у політичному житті двохсот країн.

Першою виступає *проблема генерування народів як етноісторичних спільнот*. Народ як живий організм переживає вже згадану гегелівську процесну еволюцію: „виникнення – становлення цілісності – розвиток на власних засадах”. На думку Л.М. Гумільова, народ як цілісна спільнота живе від 1200 до 1500 років [13, с. 12]. Протягом цього досить тривалого періоду *кожен народ має пройти чотири стадії соціалізації, або ж цивілізаційного зростання, і власне ментального змушнення*: рід, плем'я, народність, нація [3, с. 129–134]. Втім, про відносно цілісний ЕПМ може йтися лише стосовно народу-етносу, який послідовно пройшов (або ж ще проходить) останні три стадії соціоцивілізаційного змушнення. Ця колізія заганає дослідника у „гносеологічний кут” іншої політолого-етнологічної проблеми: як саме народ-етнос стає соціально-політичним суб'єктом.

Механіка етнометисизації народів вкрай проста: щонайменше представники двох *родів* (він і вона) створюють *плем'я*; представники двох племен – *народність*, представники двох народностей – *націю*. Цілісними організаціями типу *ethno-populus* є три останні стадії. Тільки цілісний, послідовно зконститутований народ-етнос здатний створити *свій соціум з адекватною йому моделлю народного менталітету*.

Механіка формування ЕПМ досі ще мало вивчена, що формує поле пошукових презумувань (здогадок, припущень). Цю механіку можна уявити та чітко розтлумачити лише вичерпно відповідаючи на три кардинально значущих політолого-етнологічних запитання: 1) на який *тип масової політики* об'єктивно здатний конкретний народ-етнос, який перебуває на конкретно даній стадії свого соціоцивілізаційного зростання 2) яким є *політико-творчий потенціал* конкретного меншинського народу-етносу в складі конкретної багатонародної країни 3) яким є взагалі *інструментарій пришивидження/пригальмування процесу формування ЕПМ* як політолого-етнологічного феномену.

Вирішення цих питань не може здійснюватися поза межами політичної та етнічної суспільних сфер. Концептуальних відповідей слід шукати у площині над- і міжсферної ділянки, якою „предметно опікується” політична етнологія [3, с. 66–67, 216]. Якщо етносоціальна ситуація в конкретній багатонародній країні вимагає невпинного руху й безальтернативного вирішення зазначених екстремних проблем, „слід рухатись уперед, навіть якщо і компас, і карта відсутні” [19, с. 113].

Такою картою в Україні мала б бути «Концепція державної етнонаціональної політики», яка розроблена понад десять років тому й досі лежить у парламентському портфелі, чекаючи на свою правову легітимацію. Адекватну науковій істині Концепцію, здатну вирішувати *екстремні політолого-етнологічні проблеми*, має виробляти лише „ефективна *політична держава*, в підвалинах якої – праведна, чесна власна історія” [цит. за: 21]. Наскільки праведною щодо гуманістичної сутності зазначених проблем була попередня, радянська, та й нинішня, просуверенна політична історія, ми з'ясуємо у наступному викладі.

По-перше. ЕПМ „фіксує” лише зрозумілі й пережиті певним народом політичні події, факти, акції тощо, нерідко у міфологемному вигляді. Після наполеонівських війн на початку XIX ст. у Західній Європі були популярними етноміфологеми про „російського ведмеда”, „бістро-казачка” та „московські морози”, а в самій Росії – анекдоти про „шараміжників” та „шантраповців” і лише одна етнополітизма – про „повзучий шовінізм” (М. Шовен – наполеонівський капрал, керівник геноцидних „зондер-команд” у євросіських „глибинках” 1812 р.). Сьогодні політеї незмірно

збагатили ілюстративний арсенал питання. Наприклад, восени 1991 р. ідея козацької республіки „не сподобалася” придунайським циганам-лінгураріям, які перебувають на соціоцивілізаційній стадії зрілості *роду*, – та настільки не сподобалася, що вони просто фізично побили „київського агітатора”; турки-месхетинці з Чернігівської області (вони перебувають на стадії *племіні*), десятиліття пасивні, – вмить закривзувалися навесні 1998 р., коли турецькі власті „точечним манером” стали ліквідувати окремі племінні оселі їхніх етнородичів в Іракському Курдистані (тогочасні репресалії завершилися пожиттєвим ув'язненням курдського лідера Е. Оджалана); саудівські ваххабіти, що перебувають на стадії *народності*, вже десятий рік є активними учасниками чеченських і дагестанських етновизвольних змагань. І лише один промовистий український приклад, – під знаком „від протинного”: закарпатські русини, яких у більш як двадцяти країнах світу визнано високорозвиненою *нацією*, не знаходячи спільної мови з правлячим Києвом, вдруге за період Незалежності (у лютому 1992 р. та у жовтні 2008 р.) оголосили себе „незалежною республікою”.

Уже з попереднього аналізу подібних прикладів назовні впливає давно відкрита політичною етнологією закономірність: кожній соціоцивілізаційній стадії зрілості народів-етносів адекватний *свій тип політичної демократії*. І варто цю матерію осмислити бодай кільком лідерам даної людності, – як і вся людність динамічно політизується, активізується, „включається в політичну акцію” тощо. Отже, на стадії *роду* люди здатні створити *джентільний соціум*, якому притаманний „*вождистський тип*” неврядованої демократії, що, як правило, заходить у гоббсівський кут „війни усіх проти усіх”; на стадії *племіні* – *трибусіальний тип соціуму*, якому притаманні охлократичні форми політичної активності; на стадії *народності* – *попораційний тип соціуму*, якому притаманні простонародні форми прямої, „самодіяльницької” демократії та ще й на імітаційних засадах; зрештою, на *національній стадії* – *інтеретнічний тип соціуму*, якому притаманні, як правило, солідаристські форми активності свідомих політичних громадян [6, с. 85–88].

По-друге. Якби подібні політолог-етнологічні матерії були осмислені на науковому рівні всім суспільством чи бодай солідними елітно-інтелектуальними колами, в практичній державній етнополітиці був би наведений „певний порядок” у справі „правильного” поименування та ієрархізації самих меншинних народів-етносів даного багатоетнічного суспільства. Поки ж що в Європі відомі лише дві країни, в яких цей „порядок” наведено іще з середини ХІХ ст., і це зафіксовано в їх конституціях. Це – Австрія та Угорщина: в обох народи-етноси, що перебувають на стадіях *роду*, *племіні* і *народності*, віднесено до групи „*етнічні меншини*”, а ті, що перебувають на стадії *нації*, – до групи „*національні меншини*”. У нинішньому парламенті Угорщини (з 1989 р.) існує спеціальний „уповноважений з захисту прав етнічних і національних меншин”. У Законі 1993 р. „Про права національних та етнічних меншин” впроваджено норму про субетнічні диференціації навіть у рамках одного й того ж меншинського народу-етносу. Так, із усіх 1328 органів місцевого самоврядування в Угорщині польська нацменшина має 2 органи, німецька – 4 органи, а циганська – 90 органів [20, с. 189].

У нас такої уваги та диференціації ніколи не було й немає. В СРСР бал правив примітивний кількісний аршин: не-російська людність у кількості до 1 млн. осіб – це автоматично „нацменшина”, а ті „не-наші” особи – просто „нацмени”. Не набагато

краща ситуація і в суверенній Україні: тут усі не-українські людності просто названо „національними меншинами”, ситуативно і безсистемно виділяючи серед них лише кількох „корінних народів” і „етнічних груп”. Природно, що дана теоретико-суб’єктивна суміш об’єктивно зумовлює (інколи – й зумисний) хаос у практичній етнополітиці. А за таких умов, уже в суверенні роки, нічого позитивного та конструктивного не могли закріпити в своєму ЕПМ такі „прохачі”-меншини, як кримські татари, закарпатські русини, буковинські румуни.

По-третє. Найуразливішою „ділянкою” ЕПМ в усіх багатонародних країнах є специфіка політичної соціалізації меншинських народів-етносів. Йдеться про не досить звичайні речі, зокрема про надання цим чужоетнічним людностям можливостей (а) самостійно творити і „висувати наверх” свою еліту (елітотворення); (б) мати у своєму етноокуменному краї бодай якийсь рівень автономності політико-державного та місцево-регіонального життя (автономне політичне державотворення); (в) висувати зі свого середовища „апробовані на місці” соціальні інститути та громадсько-політичні асоціації до складу всеукраїнової політичної нації, правлячого політичного класу та структур політичної системи (партієнаціотворення); зрештою, (г) брати посильну участь у справі ідейно-теоретичного збагачення та вдосконалювання чинної Концепції державної етнополітики (ідестворення). Аналіз світового політичного досвіду засвідчує: якщо етнонацменшинам надати належні можливості позитивно проявити себе на цій ділянці між політичною та етнічною сферами, навіть титульні люди часом можуть виявлятися „дещо меншими патріотами”, аніж не-титульні людності. В разі позитивного спрацювання ЕПМ на цій ділянці й саме багатонародне, тобто полікультурне суспільство „може розглядатися таким, що перебуває у процесі соціалізації, який демонструє комплексність світу, рятуючи його від фантазму „одновимірності” й узагальнюючого підходу” [19, с. 37].

Різнетнічні народи у складі поліетнічних спільнот, країн і суспільств, зазначав Гегель, сильні своїми характером, освіченістю, способом життя, неповторними мовами, унікальними звичаями та чисельністю, і всі ці „сильні риси” синтезуються в „сильну країну із сильною конституцією” [10, с. 57, 60]. Про подібну сильну країну із сильною конституцією і ми сьогодні мріємо. Проте до цих висот немає іншого шляху, окрім вибудовування в цілеосмислену лінію численних конструктивних заходів із зміцнення ЕПМ усіх існуючих в Україні іноетнічних людностей. Політичним кратологам країни й зокрема практичним етнополітикам слід звертати увагу на теоретико-праксеологічну вагу ідеї ЕПМ.

Список використаної літератури:

1. *Антонюк О.* Ментальність етносу / Антонюк О. // Політологічний словник : Навч. посіб. / за ред. М.Ф. Головатого, О.В. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.
2. *Бойко О.* Менталітет (ментальність) / Бойко О.Д. // Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
3. *Варзар І.* Політична етнологія як наука : історіологія, теорія, методологія, праксеологія / Варзар І.М. – К. : Школяр, 1994. – 224 с.

4. *Варзар І.* Історіологізм політолого-етнологічного мислення / Варзар І.М. // Мала енциклопедія етнодержавознавства / відп. ред. Ю.І. Римаренко. – К., 1996. – С. 19–24.
5. *Варзар І.* Державна етнічна політика в політолого-етнологічних аспектах: історіологічний аналіз / Варзар І., Романюк О. // Курасівські читання. – 2005. – Книга 1. – Наукові записки ІІІЕНД. – Вип. 30. – К., 2006. – С. 107–116.
6. *Варзарь І.* К генезису политолого-этнологической теории и науки... / *Варзарь И.М.* // Політолого-етнологічні проблеми розвитку сучасної України : Матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф., м. Київ, 28 лют. 2006 р. / редкол. : М.Ф. Головатий (голова) та ін. ; за наук.ред. І.М. Варзаря. – К. : МАУП, 2007. – С. 118–156.
7. *Варзар Р.* Політолого-етнологічна аксіологія історичного менталітету багатонародної країни / Варзар Р.І. // Політолого-етнологічні проблеми розвитку сучасної України : Матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф., м. Київ, 28 лют. 2006 р. / Редкол. : М.Ф. Головатий (голова) та ін. ; За наук. ред. І.М. Варзаря. – К. : МАУП, 2007. – С. 18–20.
8. *Вебер М.* Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Вебер Макс ; пер. з нім. О. Погорілий. – К. : Основи, 1998. – 534 с.
9. *Вовель М.* Ментальность / Вовель М. // 50/50. Опыт словаря нового мышления / под общ. ред. М. Ферро, Ю. Афанасьева. – М. : Прогресс, 1989. – С. 456–457.
10. *Гегель Г.* Философская пропедевтика / Гегель Г. ; Пер. с нем. – М. : Моск. Тимирязевский научно-исслед. ин-т, 1927. – 258 с.
11. *Гегель Г.* Политические произведения / Гегель Г. ; Пер. с нем. – М. : Наука, 1978. – 438 с.
12. *Головатий М.* Ментальність етнічна / Головатий М. // Малий етнополітологічний словник : Навч. посіб. / Гол. редкол. Г.В. Щокін. – К., 2005. – С. 314.
13. *Гумилев Л.* Чтобы свеча не утасла. Сборник эссе, интервью, стихотворений, переводов / Гумилев Л. – М. : Айрис-пресс, 2002. – 560 с.
14. *Захарченко М.В.* Ментальність / Захарченко М.В. // Соціальна філософія : Короткий енциклопед. словн. / за ред. В.П. Андрущенко, М.І. Горлача. – К. : Х., 1997. – С. 218–219.
15. *Кареев Н.* Историология (Теория исторического процесса) / Кареев Н. – Пг. : тип. М.М. Стасюлевича, 1915. – 320 с.
16. *Козлова О.* Політолого-етнологічні виміри феномену генерування та функціонування народного менталітету / Козлова О.М. // Політолого-етнологічні проблеми розвитку сучасної України. – К., 2007. – С.154–172.
17. *Лінц Х. Дж.* Небезпеки президентства / Лінц Х. Дж. // Глобальне відродження демократії / за ред. Л. Даймонда, М.Ф. Платтнера. – Львів : Ахілл, 2004. – С.178–206.
18. *Міль Дж. Ст.* Про підстави та межі *laisser-faire*, або принципу невтручання / *Міль Дж. Ст.* // Лібералізм : Антологія / упорядн. Олег Проценко та Василь Лісовий. – К. : Смолоскип, 2002. – С. 172–191.
19. *Перотті А.* Виступ на захист полікультурності / Перотті Антоніо. – Львів : Кальварія, 2001. – 128 с.

20. Розширення Європейського Союзу : вплив на відносини України з центральноевропейськими сусідами / Інститут регіональних та євро інтеграційних досліджень «ЄвроРегіо Україна». – К. : К.І.С., 2004. – 360 с.
21. Урок нинішньому і майбутньому поколінням // Урядовий кур'єр. – 2008. – 20 листоп. – С. 11.

*Стаття: надійшла до редколегії 27.05.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

THEORETICAL AND KNOWLEDGE ASPECTS OF CONSTITUTING ETHNOPOLITICAL MENTALITY OF MULTIFOLK COUNTRY

Roman Varzar

*The Interregional Academy of Personnel Management (IAPM)
Institute of social sciences and self-government, department of organization of
self-government
Frometivska str., 2, Kyiv-39, 03039, Ukraine
e-mail: isnis@mail.ru*

The author concentrated his attention on an ethnopolitical mentality as a particular manifestation of the national mentality. The genesis, source and structure of the mentality were indicated by author in the ethnopolitical history of an abstract multifolk country. In our opinion, the phenomenon of EPM can be measured by factors such as: a) the concept of an objective historical sovereignty of individuals, groups and people studied by J. S. Mill, b) the concrete-situational dimension 3) the subjective "cold eye" described by M. Weber. The author suggested that the national minorities in the framework of a country were the main bearers of the mentality. The problem of forms of a political socialization of national minorities was inspected in details that included the process of the creation of elite, the state's autonomy, parties and nations building and forming of ideas. According to the authors opinion all the aforementioned components were stages of the development of an ethnopolitical mentality of the multifolk country.

Key words: a mentality, the ethnopolitics, a folk, an ethnos, a nation, the multifolk country.

ТЕОРЕТИКО-ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ СТАНОВЛЕНИЯ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКОГО МЕНТАЛИТЕТА В МНОГОНАРОДНОЙ СТРАНЕ

Роман Варзар

*Межрегиональная Академия управления персоналом (МАУП)
Институт социальных наук и самоуправления,
кафедра организации самоуправления
Фрометовская, 2, Киев-39, 03039, Украина
e-mail: isnis@mail.ru*

Внимание в статье акцентировано на этнополитическом менталитете как отдельном выражении народного менталитета. Выявлено его генезис,

источники и структуру в этнополитической истории абстрактно взятой многонациональной страны. По мнению автора явление ЭПМ можно измерять по следующим признакам: а) концепции объективного исторического суверенитета личности, группы и народа Дж. С. Милля, б) конкретно-ситуационного измерения и 3) субъективном "холодном глазомере" М. Вебера. Основным носителем данного среза менталитета автор считает меньшинные народы-этноты. Подробно изложены вопросы о формах политической социализации меньшинных народов-этноты: элитоформирование, автономистское государствовоительство, партиенационалстроительство, идееформирование. Последние являются своеобразными стадиями становления этнополитический менталитета в многонациональной стране.

Ключевые слова: менталитет, этнополитика, народ, этнос, нация, многонациональная страна.